

Слупко В. М.

*Львівський торговельно-економічний університет,
асистент кафедри кримінального права та процесу*

Кладько Н. Б.

*студентка ОР «Магістр» юридичного факультету
Львівського торговельно-економічного університету*

ЩОДО КРИМІНОЛОГІЧНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАК ЕКОНОМІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Ключові слова: злочинність, економічна злочинність, економічні злочини, ознаки економічної злочинності.

Keywords: criminality, economic criminality, economic crime, signs of economic criminality.

Постановка проблеми. Аналіз стану злочинності в Україні свідчить, що криміногенна обстановка в останні роки надзвичайно загострилася. Економічна злочинність стала одним з основних дестабілізуючих факторів суспільного розвитку. Серед правових проблем сьогодення боротьба з економічною злочинністю є однією з найактуальніших, оскільки ця проблема виходить за свої традиційні межі і торкається найбільш важливих сфер життя держави, криміналізація яких створює загрозу національній та міжнародній безпеці. Велике занепокоєння викликає й те, що саме з сфери економіки беруть початок витoki організованої злочинності.

Розвиток економічної злочинності відбувається і завдяки сприятливим технічним і технологічним умовам здійснення транснаціональних тіньових фінансово-господарських операцій, які в свою чергу сприяють активізації діяльності транснаціональних злочинних формувань, скоєнню широко-масштабних шахрайств, розповсюдженню ухилень від оподаткування, корупції, зростанню тіньового капіталообороту, тінізації національних і міжнародних економічних відносин, відтворенню їх криміногенних чинників.

За період 2012-2016 рр. в Україні у середньому щорічно реєструвалося близько 35 тис. економічних злочинів [14].

Питання протидії економічній злочинності в Україні в сучасних умовах є одним з найбільш актуальних. Головним завданням держави є вироблення ефективних заходів щодо забезпечення результативної діяльності відповідних державних структур, що протидіють економічній злочинності, а також розробка комплексного і наукового обґрунтування єдиної концепції дій щодо боротьби з економічною злочинністю. Вказане зумовлює актуальність дипломного дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Зазначеній проблематиці тривалий час приділяється особлива увага провідних вітчизняних і зарубіжних науковців. Значний внесок у наукове і прикладне дослідження питань попередження злочинів у сфері економіки в різні роки зробили: А. М. Бойко, З. С. Варналій, О. Горбань, О. Кальман, Я. А. Жаліло, І. Карпец, С. Й. Кравчук, О. Литвак, А. М. Медведєв, Я. В. Мочкош, Є. В. Невмержицький, П. І. Орлов, І. М. Осика, Р. Л. Степанюк та ін. В останні роки кримінологічні питання протидії злочинності у сфері економіки були предметом комплексних монографічних і дисертаційних досліджень і В. Поповича.

Мета. У свої статті ми ставили за мету проаналізувати існуючі теоретичні положення та уточнити визначення поняття економічної злочинності та її ознаки.

Виклад основного матеріалу. Перехід України до нової економічної системи спричинив глобальну кризу в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Одним з найбільш небезпечних проявів такої кризи є економічна злочинність, яка стала підґрунтям для організованої злочинності. Саме вона, внаслідок особливих умов, які надають їй усталеності, збільшує рівень корумпованої державного апарату та правоохоронних органів.

Поняття *«економічна злочинність»* (або «злочинність у сфері економічної діяльності»), поряд з такими категоріями, як «організована злочинність», «корупція», «тіньова економіка» увійшло до понятійного апарату юридичних наук.

Проблеми протидії економічній злочинності завжди привертали увагу кримінологів. Існують різні визначення

економічної злочинності та підходи до розуміння окремих її складових.

Незважаючи на використання вітчизняними науковцями поняття «економічна злочинність», у кримінальному праві та кримінології офіційно воно не закріплене. Це не дозволяє уніфікувати законодавство про боротьбу з цим економіко-правовим явищем.

Варто зауважити, що чинний Кримінальний кодекс України не містить окремої структурної складової — Розділу, який би мав назву «Економічні злочини» чи «Злочини у сфері економічної діяльності». Статті, якими передбачено кримінальну відповідальність за економічні злочини містяться у Розділі VII «Злочини у сфері господарської діяльності».

Однак, з іншого боку, динамічна зміна кримінальної практики в економічній сфері та плюралізм дослідницьких підходів, обумовлений різною методологією, не дозволяє розраховувати на остаточне вирішення цього завдання. Це пов'язано з недосконалістю механізмів наукового пізнання та неефективною організацією наукового дослідження самої проблеми. За словами М. Мамардашвілі, економічну злочинність можна розглядати «як явище, зміст якого не виявлений до кінця, не може бути виявлений до кінця, але пізнання якого є важливим стимулом для безперервного пошуку нового змісту» [10, 32].

Основною причиною недосконалісті наукового підходу до дослідження економічної злочинності є те, що злочини економічної спрямованості відрізняються різноманітністю, високоінтелектуальним характером, швидкою адаптацією злочинців до нових форм та методів фінансово-господарської діяльності та опануванням нових банківських, податкових і митних технологій, що супроводжуються при здійсненні господарських операцій. Таким чином, кожне дослідження економічної злочинності є новим і актуальним, оскільки в ньому враховуються її нові, останні тенденції попередження та боротьби з економічною злочинністю.

Наймасштабніші кримінологічні дослідження економічної злочинності здійснили такі зарубіжні вчені, як Ньюмен (1958); Маннхейм (1965); Едельхертц (1970); Клиnard (1979); Кайзер (1980); Шнайдер (1987) та ін. Основоположником теорії

економічної злочинності вважають американського кримінолога Е. Сатерленда, який у 1939 р. вперше запропонував поняття «білокомірцева» злочинність. Під нею вчений розумів незаконну діяльність осіб, які займають високе соціальне становище та вчиняють злочини під «дахом» корпорацій [15, 35].

Найважливішими ознаками цього явища він назвав обман та зловживання довірою. Він досконало дослідив особистість злочинця в сфері економіки, його службове становище та соціальний статус.

Враховуючи ці критерії, Е. Сатерленд запропонував таке визначення білокомірцевої злочинності: «це антисуспільна, направлена на збагачення поведінка осіб, які займають соціально престижне місце в суспільстві та в рамках своєї професійної діяльності діють таким чином, що при одночасній законослухняній поведінці решти осіб вони зловживають суспільною довірою, якою користується їхня група» [4, 286-288]. Послідовники цієї теорії також вказували на те, що білокомірцеві злочинці завжди намагаються працювати в межах законності чи, принаймні, уявної законності. Такі злочини вони віднесли до групи непрямих абстрактних інтелігентних злочинів у сфері економіки.

Міжнародний конгрес ООН із запобігання злочинності визнав «білокомірцеву» злочинність однією із найнебезпечніших. Водночас були сформульовані її основні ознаки, зокрема: одержання значної економічної вигоди; зв'язок з певними формами організацій; використання професійних або службових можливостей; високий соціальний статус злочинців та їх прагнення набути політичну владу тощо [15, 40].

Тривалий час вважали, що економічна злочинність — це злочинність без «потерпілого» у його класичному розумінні. Але за оцінками вчених наслідки від цих діянь у кілька разів перевищують шкоду від злочинів загальнокримінального спрямування. Так, за оприлюдненими даними ФБР (США) середньостатистичний економічний злочин «коштує» жертвам набагато дорожче, ніж звичайний майновий. Якщо останній оцінюється у 1,8 тис. дол., то середній «білокомірцевий» — у 9,2 тис. дол. [1, 79].

Однак визначення, дане Е. Сатерлендом, зазнало критики представників іншої групи науковців, очолюваних німецьким дослідником Шульцом, які вказували, що критерії зловживання довірою занадто розширюють межі господарської злочинності, включаючи до її складу будь-який обман.

Серед зарубіжних авторів також слід згадати Головного директора Ради з попередження злочинності при Департаменті юстиції Швеції Свенсона Бу, який назвав подібні злочинні дії не білокомірцевою, а економічною злочинністю і вказував, що до її складу необхідно відносити, перш за все, злочини, «які мають в якості прямого мотиву економічну вигоду». Крім того, до ознак економічної злочинності він відніс систематичність, триваючий характер та здійснення в межах легальної господарської діяльності, на підставі якої виникають злочинні діяння [13, 4]. Саме праці цього вченого заклали підґрунтя для дослідження економічної злочинності в нашій країні.

У вітчизняній кримінологічній літературі концепція економічної злочинності почала формуватись на початку 70-х років ХХ ст. на межі кримінального права, кримінології та блоку економічних наук. Серйозних досліджень економічної злочинності в той період не проводили.

Дослідники радянського періоду застосовували різні терміни — наприклад, «злочини у сфері економіки», «економічна злочинність», «злочини економічного характеру». При цьому до складу вищеназваних протиправних дій переважна більшість вчених відносила загальні господарські злочини, в тому числі екологічні, злочини у сфері промисловості, сільського господарства, торгівлі та побутового обслуговування, транспортні злочини, службові злочини та загальнокримінальні злочини, що вчинюються з корисливих мотивів [11; 12].

На думку інших вчених, таке розширення меж економічної злочинності є невиправданим, а тому слід розрізняти:

злочини у сфері економіки — переважно господарські злочини, вчинювані в різних сферах;

економічну злочинність — злочини у сфері господарської діяльності, у тому числі з використанням службового становища;

злочини економічного характеру — інші діяння, що пов'язані з спричиненням матеріальної шкоди чи отриманням матеріальної вигоди.

Проте, нерідко поняття «економічні злочини» і «злочини у сфері економіки» розглядаються як тотожні. Так, О. Яковлев зазначає, що економічні злочини (наприклад, розкрадання, крадіжки, хабарництво) — це злочини корисливі, майнові і, разом з тим, це злочини у сфері економіки. Він визначає економічну злочинність як сукупність корисливих зазіхань на власність, порядок управління народним господарством, що вчинюються особами, які займають певні соціальні позиції в структурі економіки та виконують повноваження, пов'язані з цими позиціями [16, 50].

Українські кримінологи О. Горбань та І. Карпець визначають злочинність у сфері економіки як злочини, що спричиняють шкоду суспільним відносинам у виробничій, кредитно-фінансовій та торговій сферах. Ці науковці розробили визначену структуру економічних злочинів, включивши до неї розкрадання державного або колективного майна шляхом привласнення, розтрата або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, крадіжки такого майна, обман покупців та замовників, спекуляцію, порушення правил про валютні операції тощо [3; 6].

Науковець О. Литвак у своїй праці «Злочинність, її причини та профілактика» зазначає, що, наприклад, такі склади злочинів, як крадіжки, грабежі, розбійні напади і вимагання варто розглядати як економічні, якщо вони мають за мету усунення або послаблення конкурента на ринку». Він запропонував визначення: «Економічна злочинність — це сукупність навмисних корисливих злочинів, що вчинюються службовими особами, іншими працівниками підприємств і установ, незалежно від їх форм власності, шляхом використання власного становища і місця роботи» [9, 61].

О. Г. Кальман обґрунтовує таке визначення злочинності у сфері економіки: це соціально-економічне деструктивне для економіки держави явище, яке проявляється у вчиненні особами навмисних корисливих злочинів у сфері легальної і нелегальної економічної діяльності, основним безпосереднім об'єктом яких

виступають відносини власності і відносини у сфері виробництва, обміну, розподілу і споживання товарів і послуг з метою отримання доходу [5, 50].

Не заперечуючи в цілому запропоноване О. Г. Кальманом визначення поняття злочинності у сфері економіки, тим не менше можна зазначити використання в ньому термінів, що потребують додаткового тлумачення, як-от «легальна і нелегальна економічна діяльність». Ці терміни прийнятні для дослідження кримінологічного аспекту злочинності у сфері економіки, однак чинне законодавство не надає визначення поняття «економічна діяльність». Разом із тим на підтримку заслугове врахування основного безпосереднього об'єкту злочинів у сфері економіки, що не дозволяє застосувати широке значення таких злочинів, тим самим необмежено розширюючи межі їх кримінально-правової і кримінологічної характеристики.

А. М. Бойко пропонує вважати економічну злочинність таким видом злочинності, яка становить спричинену закономірностями розвитку суспільства кримінологічно однорідну сукупність суспільно небезпечних і кримінально-караних проявів господарської діяльності, які посягають на механізм організації національної економіки і вчиняються, як правило, суб'єктами господарської діяльності — фізичними особами або службовими особами юридичних осіб — суб'єктів господарської діяльності — у процесі здійснення ними фактичної чи фіктивної господарської діяльності через порушення порядку її здійснення з метою отримання економічної вигоди. Тобто до економічних злочинів належать діяння, які посягають на механізм організації національної економіки у процесі господарської діяльності й спрямовані на отримання економічної вигоди через порушення порядку здійснення господарської діяльності [2, 79-80].

Українські кримінологи А. Кулик і В. Бобир визначають злочинність у сфері економіки таким чином: це злочини, що спричинюють шкоду суспільним відносинам у виробничій, кредитно-фінансовій та торговій сферах. Також ці автори розробили визначену структуру економічних злочинів, включивши до неї розкрадання державного або колективного майна шляхом привласнення, розтрата або заволодіння ним

шляхом зловживання службовим становищем, крадіжки такого майна, порушення правил валютних операцій тощо.

Таким чином, українські автори ще й досі не виробили єдиної думки, які злочини та за якими критеріями слід вважати складовими економічної злочинності, що, безумовно, заважає подальшому вивченню цього явища та виробленню рекомендацій з його попередження та зменшення негативних наслідків.

Що стосується російських авторів, вони переважно визначають економічну злочинність (чи злочинність у сфері економіки, оскільки вони також не розрізняють ці поняття) як складову частину корисливої злочинності. Корисливу злочинність вони розглядають як сукупність, які посягають на сферу економіки кримінально карних діянь та осіб, що обумовлені усвідомленим прагненням останніх до отримання протиправної майнової вигоди [7, 342].

Серед корисливих злочинів виділяють такі:

- 1) корисливі злочини проти власності;
- 2) корисливі злочини у сфері економічної діяльності;
- 3) корисливі злочини проти інтересів служби в комерційних та інших організаціях.

Слід зазначити, що наукових визначень економічної злочинності чи злочинності у сфері економіки російські автори переважно не наводять, обмежуючись лише переліком злочинів — складових цього явища. Так, наприклад, відомий кримінолог А. Долгова пропонує таке визначення економічної злочинності — це складна сукупність декількох десятків складів злочинів, передбачених кримінальним законом, до яких відносяться: розкрадання, незаконні угоди з валютними цінностями, виготовлення чи збут фальшивих грошей чи цінних паперів, укриття доходів від оподаткування, обман споживачів, укриття коштів в іноземній валюті, незаконне підприємництво у торгівлі, контрабанда, випуск, продаж товарів, що не відповідають вимогам безпеки та інші злочини [8, 264].

Для більшості **сучасних визначень економічної злочинності** характерним є те, що в них відсутні ознаки суб'єкта. Економічні злочини вчиняють підприємці проти конкурентів (порушення правил конкурентної боротьби);

підприємці проти держави (ухилення від оподаткування) або кілька підприємців спільно проти економічної системи (недотримання правил конкуренції), а також суспільства (екологічні злочини) в цілому [11, 79-83].

Доречно зауважити, що економічні злочини не можна ототожнювати з таким складним явищем, як «тіньова економіка», дослідженню якого останнім часом приділяється значна увага. Найповнішим можна вважати її визначення, запропоноване Е. Фейгом (США) у 1979 р.: тіньова економіка включає всю економічну діяльність, яка з будь-яких причин не враховується офіційною статистикою і не потрапляє до національного продукту. Звідси вчений виокремлює дві основні її складові:

1) легальну неприховану економічну діяльність, яка не підлягає оподаткуванню та з різних причин не враховується офіційною статистикою («неформальна економіка»);

2) протизаконну, свідомо приховану економічну діяльність («підпільна економіка») [15, 82].

Іншою рисою економічної злочинності є значний обсяг капіталу, здобутого злочинним шляхом, який прагнуть вивести за межі країни та легалізувавши там, повернути у найбільш прибутковій галузі вітчизняного бізнесу. За даними податкової служби України за десять років з України вивезено понад 40 млрд. дол. [1, 79]. Найбільш характерні способи (типології) відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, пов'язані з різними схемами експорту капіталів за кордон, зокрема з використанням офшорних юрисдикцій.

Слід також зазначити, що економічна злочинність в Україні характеризується високою латентністю. Тому кількість виявлених злочинів відображає не стільки об'єктивний стан речей, скільки рівень активності правоохоронних органів щодо протидії цьому антисуспільному явищу. Стосовно прихованості цих злочинів вчені зробили деякі висновки: економічна злочинність має, переважно, природну латентність; економічні злочини, порівняно з іншими, мають вищий рівень латентності з огляду на об'єктивні складнощі доказування [11, 79-83].

Підсумовуючи вищевикладене, можна дати розширене тлумачення економічної злочинності. **Економічна злочинність** — це негативне явище, яке:

- властиве будь-якій державі і виникає внаслідок високоінтелектуальної професійної діяльності осіб з корисною мотивацією;
- завдає шкоду економічним відносинам, відносинам усіх форм власності та господарювання (підприємництва);
- полягає у протиправних діях безпосередніх учасників економічної діяльності, а також осіб, які не беруть участь в економічній діяльності, проте завдають їй збитків шахрайськими та іншими протиправними діями;
- стимулює «тіньовий» сектор, корупцію та організовану злочинність;
- викликає соціальну нестабільність, зневіру законослухняних громадян у спроможність держави захистити їхні інтереси.

Висновки. Таким чином, узагальнюючи викладені положення, можна дати таке визначення розглянутих понять.

Економічні злочини — це корисливі злочини, які посягають на економічно-господарські механізми держави і вчиняються з використанням легальних економічних інститутів (правил, форм, процедури, механізму економічної діяльності). Відповідно **економічна злочинність** — це сукупність економічних злочинів, яким притаманні системні ознаки.

На основі визначеного поняття економічного злочину можна стверджувати, що економічна злочинність — це злочини, вчинені в економічній сфері з використанням легітимних технічно-облікових, фінансово-облікових та контрольно-управлінських прав і повноважень. Як і кримінальна злочинність, економічна злочинність — це соціально-правове антагоністичне явище.

Економічній злочинності притаманні такі ознаки:

- складається із кримінально караних діянь суб'єктів господарювання;
- посягає на порядок управління економікою;
- спричиняє значні збитки державі, суспільству чи окремим громадянам;
- має триваючий характер;

— вчиняється фізичними особами, оскільки за кримінальним законодавством України суб'єктом злочину може бути лише фізична особа;

— характеризується високою латентністю, що зумовлено як природною латентністю, так і значними складнощами при розслідуванні злочинів у сфері економіки;

— характеризується тісним зв'язком з організованою злочинністю, корупцією та тіньовою економічною діяльністю;

— формує напівкримінальний менталітет у громадян держави.

Список використаних джерел

1. **Азаров М. Я.** Обмеження корупції та «тіньової» економічної діяльності: проблеми і перспективи / М. Я. Азаров // *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. — 2001. — № 4. — С. 79.
2. **Бойко А. М.** Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне дослідження) : монографія / А. М. Бойко. — Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. — 380 с.
3. **Горбань О.** Злочини у сфері економіки // *Юридичний вісник України*. — 2007. — 28 квітня — 4 травня.
4. **Кайзер Г.** Криминология. Введение в основы / Г. Кайзер; [отв. ред.: Скворцов К. Ф., пер. с нем.. — М.: Юридическая литература, 1979. — 319 с.
5. **Кальман О. Г.** Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Кальман Олександр Григорович. — Х., 2004. — 431с.
6. **Карпец И.** Экономика и преступность / И. Карпец // *Законность*. — 1992. — № 3. — С. 12-15.
7. *Криминология: учебник* / [под ред. В. Н. Кудрявцева и В. Э. Эминова]. — М.: Норма, 2009. — 800 с.
8. *Криминология: учебник для вузов* / [под общ. ред. А. И. Долговой]. — М.: Издательство НОРМА, 2005. — 912 с.
9. **Литвак О. М.** Злочинність, її причини та профілактика / О. М. Литвак. — К: Україна, 1997. — 167 с.
10. **Мамардашвили М.** Картезианские размышления / М. Мамардашвили. — М.: Издательская группа «Прогресс», «Культура», 1993. — С. 32.

11. **Медведев А. М.** Экономические преступления: понятие и система / А. М. Медведев // Сов. гос-во и право. — 1992. — № 1. — С. 79-83.
12. **Панченко П. Н.** Преступления, посягающие на экономическую систему СССР / П. Н. Панченко // Проблемы борьбы с преступлениями в сфере экономики. Межвуз. сб. науч. тр. — К., 1990. — С. 3-10.
13. **Свенсон Б.** Экономическая преступность / Свенсон Б. — [Пер. со швед.]. — М.: Прогресс, 1987. — 204 с.
14. Статистична інформація Генеральної прокуратури України // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>
15. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / З. С. Варналій, А. Я. Гончарук, Я. А. Жаліло та ін.; [за ред. З. С. Варналія]. — К.: Нац. ін-т стратег. дослідж., 2006. — 576 с.
16. **Яковлев А. М.** Социология экономической преступности / А. М. Яковлев; [отв. ред. Кудрявцев В. Н.] — М.: Наука, 1988. — 256 с.

Анотація

Статтю присвячено дослідженню поняття та ознак економічної злочинності. Досліджено та узагальнено теоретичні підходи до визначення сутності економічної злочинності. Проведено аналіз термінології понять близьких до «економічної злочинності», встановлено що вони не є тотожними. Аналіз поняття «економічна злочинність» обґрунтував необхідність його системного та комплексного дослідження, дав можливість сформулювати авторське бачення визначення «економічної злочинності».

Annotation

The article studies the concept and signs of economic crime. In the article, it is researched and generalized theoretical approaches to determining the nature of economic crime. It is analyzed the terminology of close to the «economic crime» concepts. It is established that they are not identical. Content analysis of the concept of «economic crime» justifies the need for its systematic and comprehensive study, makes possible to formulate the author's seeing the definition of «economic crime».